

Csikai Zsuzsa, Kóbor Márta (szerk.)

Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez.

A műfordítás-oktatás kérdései

(Pécs: Kontraszt Plusz Kft., 2021. 239 pp. ISBN 978-615-80252-9-4)

Karádi Gerda

E-mail: karadigerda@gmail.com

Magyarország első fordító- és tolmácsképző programja 1973-ban indult az Eötvös Loránd Tudományegyetem Fordító- és Tolmácsképző Csoportjának jóvoltából, felsőfokú végzettséggel és felsőfokú nyelvtudással rendelkező hallgatók számára (Klaudy 1997: 177). Ma már számos egyetem alap- és mesterszakja kínál valamilyen formában fordító-, illetve tolmácsképzést. Ugyanakkor a műfordítás oktatásával csak a közelmúltban kezdtek el egyetemi szinten is foglalkozni (leszámítva a szakfordítói képzés keretein belül nyújtott érintőleges kitekintést). Ennek ékes bizonyítéka, hogy Magyarországon kizárólag a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen és a Külgazdasági és Külügyminisztérium Balassi műfordító képzésének keretein belül indítottak teljes egészében a műfordításra, a műfordítói kompetenciákra szakosodott képzést.

A kötet az Iránytű projekt keretében, a Pécsi Tudományegyetem két adjunktusa, Csikai Zsuzsa és Kóbor Márta jóvoltából látott napvilágot, előzménye a 2017-ben publikált *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez. A kompetenciafejlesztés új fókuszai*.

Az *Iránytű az egyetemi fordítóképzéshez. A műfordítás-oktatás kérdései* Csikai Zsuzsa bevezetőjét leszámítva 12 tanulmányt foglal magába. Az első fejezet, mely a *Műfordítói kompetenciák* címet viseli, leginkább a műfordítói készségek alapvető problémáira és oktatási lehetőségeire összpontosít. A második, *A szöveg-olvasás és szövegértelmezés jelentősége* című fejezetben a forrásnyelvi szöveg interpretálásának aspektusai és fontossága kerül középpontba. A *műfaj jelentősége a célnyelvi szövegalkotásban – versfordítás* című zárófejezetben pedig a versfordítás mint a műfordítás magasiskolája kap főszerepet.

Az írások mindegyike (akár teljes egészében, akár csak részleteiben, esetenként csak sugallva) a műfordítás oktatásának nehézségeire, újításaira és jelentőségére reflektál, sokféle irányból közelítve meg a témát, azzal a nem titkolt szándék-

kal, hogy az autodidakta készségelsajátításról minél inkább az intézményi kereteken belül, módszeresen elsajátított műfordítói gyakorlatra tolódjon a hangsúly. A kritériumok meghatározásakor a tanulmányok jelentős része a PETRA-E keretrendszer szempontjait is figyelembe veszi, értékeli vagy kiegészíti.

Az első tanulmányban Sohár Anikó leginkább kérdésfeltevések útján járja körül a műfordítás oktathatóságának kérdéseit – e kérdésekre nem minden esetben ad választ, inkább vitaindító, gondolatébresztő jelleggel veti fel őket. Hangsúlyozza az alapproblémát, azaz a műfordítás meghatározatlan mivoltát – vajon milyen módszerekkel tanítható egy olyan szakterület, amelyről egyelőre eldöntetlen, hogy szakmaként vagy inkább művészeti ágként érdemes kezelni? Megköveteli-e a velszületett talentumot, mint a festészet, a zene, vagy bárki számára elsajátítható kellő szorgalommal és nyelvismerettel? Ez utóbbi kérdésre a szerző a tanulmány végi összefoglalásban ad egyértelmű választ: az ő olvasatában minden (a PETRA-E keretrendszerben felsorolt) részkészség tanítható és tanulható. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy egy korábbi bekezdés szerint a gyakorló műfordítók korántsem tartják igazán fontosnak a PETRA-E rendszerben felsorolt összes készséget, úgymint: a transzfer, a nyelvi, a szöveg-, a heurisztikus, az irodalmi-kulturális, a szakmai, az evaluatív és a kutatási kompetencia. A kutatás egyik legfontosabb következtetése, hogy kiemelkedő jelentőséget kell tulajdonítani a pedagógiai módszerek megváltoztatásának. Az interneten kutakodva számtalan tanulmányra bukkanhatunk, melyek mind az X-, Y- és Z-generációk megismerésével, ösztönzésével foglalkoznak – ebből is látható, hogy a munkaerőpiacon nem (az oktatásban pedig még kevésbé) fordíthatunk háttat a ténynek, hogy teljesen eltérő módszerekkel ösztönözhetjük egy-egy korosztály tagjait, függetlenül attól, örülünk-e a változásoknak vagy sem. Noha első olvasásra olybá tűnhet, a szerző kevesebbre értékeli a legújabb generációk tudásanyagát, később világossá válik, hogy erről szó sincs; ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a Z-generáció teljesen eltérő előismereteket, készségeket és munkamódszereket tart fontosnak és sajátít el, mint elődeik, ezt pedig semmiképpen nem hagyhatja figyelmen kívül a pedagógus, hiszen a régi módszerekhez való megrögzött ragaszkodás mindenképpen kudarcélménnyel jár – mind oktatói, mind hallgatói részről. Következtetésképp kijelenthető: a műfordítás oktatását tovább bonyolítja, hogy mindjárt számos – önmagában is igen jelentős – nehézséggel is meg kell küzdenie, és noha csak nemrég hozták létre a keretrendszert, a módszertant, mindjárt adaptálni is kell az újonnan felvetődő és dinamikusán változó egyedi igényekhez.

Gulyás Adrienn tanulmányában saját oktatói és műfordítói tapasztalatai alapján értékeli a PETRA-E referenciakeretet, leginkább a kezdő (LT1) és a haladó tanuló (LT2) szintekre összpontosítva. Kiemeli, hogy a referenciakeret jelentős és figyelemre méltó kezdeményezés, de – mint általános tanácsokat megfogalmazó összes iránymutatás – korántsem alkalmazható minden esetre, nemzetre vagy képzésre (ez egyébként nem is célja a programnak). Sokkal inkább tekinthető kiindulópontnak, ajánlásnak, mint előírásnak. Hangsúlyozza, hogy a forrásnyelvből MA-diplomával rendelkező diákok hatalmas előnyben vannak BA-t végzett hallgató-

társaikkal szemben (legyen szó akár a kezdő, akár a haladó tanuló szintről), hiszen a hallgatók az MA-képzés során sajátítják el azt a célnyelvi magabiztosságot, irodalmi, nyelvi és szövegkompetenciát, amely kiváló alapot szolgáltat a műfordítói képzés elvégzéséhez. Fontosnak tartja továbbá, hogy a szövegkompetencia és az önkritika már a kezdő szinteken kiemelt hangsúlyt kapjon. Az előző tanulmány-nal szemben összegzésében egyértelműen állást foglal amellett, hogy a műfordítás művészi alkotás, és bár fejleszthető, mindig érzékelhető különbség lesz a tehetséggel, kreativitással megáldott és a szorgalmas, de kevésbé jó képességű műfordítók között – habár általában mindkét típus jelentős fejlődésen megy keresztül a képzés során.

Pusztai-Varga Ildikó írásában a minőségi fordításhoz szükséges kompetenciákat vizsgálja, különböző szövegtípusok, műfajok tükrében. Osztja Heltai Pál véleményét a szakszövegek és irodalmi szövegek fordítási mechanizmusainak hasonlóságát illetően. Érdekes megállapítás, hogy hallgatói a forrásnyelv ismeretét tekintették az egyik legfontosabb kompetenciának – erre azonban több szövegtípus felől közelítve is könnyedén rácáfol. Egy finn vers magyarra fordítását mutatja be, mely esetben a tanulók nyelvismeret híján kizárólag a denotatív, szótári jelentésekre támaszkodhattak. Remekül illusztrálja a diákjainak kiadott feladaton keresztül, hogy bizonyos műfajok nem (feltétlenül) követelik meg a forrásnyelv beható ismeretét – mi több, néha egyenesen gátolja a fordítói kreativitást az idegen nyelv tökéletes elsajátítása –, ez azonban korántsem igaz a szakfordításra, és a műfordításon belül is csak bizonyos műfajokra korlátozódik az állítás. Ugyanezen kijelentését igazolja a képes hirdetések, bizonyos reklámszövegek, gyermekmondókák és színkatalógusok fordításának példáin keresztül. A szerző megjegyzi ugyanakkor, hogy ezen esetekben sokszor inkább beszélünk transzkreációról, mint a szó szoros értelmében vett fordításról, hiszen a tartalom helyett a hatása a főszerep. Zárásképpen kijelenti, hogy a szakfordítás során elsajátított kompetenciák, stratégiák és jól bevált gyakorlatok remekül alkalmazhatóak (legalább részben) a műfordítás oktatása során, és vice versa; egyben jogosan kérdőjelezi meg az első bekezdésben leírt és sokak által vallott tézist, mely szerint nem vonható párhuzam a műfordítás és a szakfordítás között – következtetésképpen tanítási módszereik között sem lehet közös metszet.

Hetényi Zsuzsanna írásában az ELTE BTK Műfordítói Műhelyének kialakulására, változásaira, a nehézségekre és a tapasztalatokra összpontosít. Hangsúlyozza a műfordítás mint közösségi tevékenység jótékony hatásait és fontosságát, valamint hogy miért fontos a szerzői jogok kérdésével kezdeni a műfordítói szemináriumot. Az előző tanulmány szerzőjéhez hasonlóan ő is azt az álláspontot képviseli, mely szerint a forrásnyelv beható ismerete nem a legfontosabb szempont a műfordítás során – lényegesebb elem a célnyelv kitűnő ismerete, alkalmazása, és ezen állítását igazolja is a praxisából merített empirikus eredményekkel. Kitér ugyanakkor a műfordítás oktatásának az oktatási rendszer döntéshozói ellen vívott kitartó, ám mindeddig sikertelennek bizonyuló harcára, és rámutat, hogy bár a jelenlegi struktúra igen csekély teret biztosít a műfordítás fejlesztésének, mégis

fontos mind hallgatói, mind nemzeti szempontból, hiszen a műfordítás a kultúra terjesztésének egyik elsődleges csatornája – erre pedig Magyarországnak, nyelvi-kulturális elszigeteltségéből adódóan, különösen nagy szüksége van.

A fejezet Galambos Dalma kutatási eredményeinek bemutatásával zárul. Vizsgálati módszerül kérdőíves felmérést választott. Ezt három fő részre osztotta, és nyolcvanöt szakmabelivel végezte el. A PETRA-E referenciakeretben meghatározott kompetenciákat alapul véve kívánta felkutatni, mely készségeket tartják leginkább relevánsnak a műfordítók tapasztalati, oktatási és piaci szempontból. A kutatás első részében leginkább a kitöltők demográfiai hátterét ismerteti. A második rész kérdései azt kívánják felfedni, hol és milyen keretek között sajátították el a szakmához szükséges ismereteiket az aktívan tevékenykedő műfordítók valamint, hogy ők maguk továbbadják-e tudásukat valamilyen formában. Érdekes paradoxon, hogy – noha a legtöbben maguk is mentorálás útján sajátították el a szakma fortélyait – rendkívül kevesen választják tudásuk, ismereteik e formában történő továbbadását. A szerző két opciót valószínűsít: vagy csekély számú mentor vesz nagyszámú diákot a szárnyai alá, vagy annyira természetesnek veszik a műfordítók az ismeretterjesztés e típusát, hogy meg sem említik a kérdőív kitöltése során. A harmadik szakaszban tér rá a PETRA-E keretében megjelölt kompetenciák fontosságának besorolására. Ahogy az előző tanulmányokból várható volt, a szövegértés és a nyelvi kompetencia került a lista élére, míg a kutatómódszertant és az oktatói készségeket találták a legkevesébé fontosnak a szakmabeliek. A fordításelméletet is meglehetősen irrelevánsnak bélyegezték – ezt nyomatékosítja a következő kérdéskör, melynek eredménye szerint az oktatásban túl nagy hangsúlyt kap az elmélet, a kutatás, és túl kicsit az adatgyűjtés, a digitális ismeretek. Mindezek alapján feltételezhető, hogy a kitöltők egy gyakorlatorientált, piaci versenyképességre nevelő és ösztönző oktatást részesítenének előnyben (ugyanakkor a szerző szerint a műfordítók kora is eredményezheti ezt a véleményt, hiszen akár az elmúlt évtizedben is, aligha volt lehetőség az informatikai ismeretek terjesztésére az egyetemi vagy főiskolai képzés keretein belül). Noha maga a szerző is megjegyzi, hogy az eredmények helyenként nem mutatnak pontos képet, valamint hogy a válaszok – dacára a szokásosnál jelentősebb számú, 85 kitöltőnek – korántsem nevezhetők reprezentatívnak, mégis remekül rámutatnak, mekkora szükség van a megfelelő oktatás kialakítására – nemcsak tanulmányi szempontból, hanem az elismertség szempontjából is.

A második fejezet Nádori Livia tanulmányával nyit. Ő a Terézia Mora *Simon* című novellájának fordítása során felvetődött gondolatokat osztja meg az olvasóközönséggel. A fordító gyakorlati példákon keresztül mutatja be, miért fontos az elfogulatlan, előítéletektől és preconcepcióktól mentes első olvasat, valamint hogy miképpen befolyásolhatja (leginkább ronthatja) az eredményt a hipotézisünk „ráerőltetése” a szövegre – hiába ismerjük töviről hegyire az író korábbi munkásságát, életrajzát, alkotói stílusát, minden egyes szöveget önmagában, elvárásoktól mentesen kell megközelítenünk a minél tökéletesebb, kreatívabb célnyelvi szöveg létrehozása érdekében.

Somló Ágnes szintén az első olvasás fontosságára hívja fel a figyelmet, első-sorban – de nem kizárólag – a Lefevere és Bassnett által képviselt kultúraközpontú gondolkodás fényében. Tanulmánya szerint az olvasásnak három különböző fázisa van: az első olvasás nagyjából a hétköznapi olvasó szokásainak felel meg; az újra-olvasás előfeltételez bizonyos irodalmi, nyelvészeti, filológiai ismereteket; a műfordítói olvasás pedig valahol a kettő között helyezkedik el, ám mégis több náluk – a fordító egyrészt elolvassa és értelmezi, irodalomkritikai vizsgálatnak veti alá a szöveget, másrészt azonban ezen a szinten már komoly döntéseket kell meghoznia azzal kapcsolatban is, milyen mértékben ültesse át vagy adaptálja a kulturálisan kötött elemeket a szövegbe, végig szem előtt tartva a befogadó kulturális közeg igényeit és elvárásait.

Ádám Péter és Kiss Kornélia tanulmányukban némileg ellentmondanak a fejezet első írásának, hiszen éppen arra hívják fel a figyelmet, hogy a preconcepciók kialakítása ugyan némely esetben rontja a produktumot, más esetekben azonban rendkívül fontos fenntartásokkal kezeli a szöveget – a paradoxon feloldásaként azt a következtetést vontam le, hogy az önkényes preconcepciók kiirtása a leginkább üdvözlendő feladat a fordítás megkezdése előtt, és meg kell tanulnunk elengedni a feltételezéseinket egy adott műről vagy alkotóról. Erre hoznak fel különböző példákat Alexis de Tocqueville *Az Amerikai demokrácia* című művének régi és új fordításából szemezgetve. Kiemelik, hogy a francia nyelv esetében és az adott szövegtípus fényében rendkívül fontos a megfelelő, korhű képet adó szótár kiválasztása, a szerző életművének beható ismerete – e tényezők nélkül a fordításban számtalan hibalehetőség rejtőzik. Éppen ezért alapvető fontosságú a szövegértelmezés és a forrásszövegnek, valamint megalkotási körülményeinek beható ismerete. Hozzáteszik még, hogy érdemes beépíteni a műfordítás oktatásának folyamatába az új és a régi fordítások összevetését, ezáltal tudatosítva a hallgatókban, miért is fontos (természetesen észszerű kereteken belül) elrugaszkodni a forrásnyelvi szövegtől, és a mondat szintről inkább a szövegszint felé fordítani a figyelmet a célnyelvi szöveg megalkotása során. Valószínűleg ugyanezen motívumot követve került a kötetbe Gula Marianna tanulmánya is James Joyce *Ulysses* című művének újrafordításáról, melyben összeveti Szentkuthy Miklós (és érintőlegesen Gáspár Endre) fordítói megoldásait a legújabb, idén megjelent változat megfigyeltéseivel. Világos tehát, hogy miért fontos újra és újra elővenni a klasszikusok múlt századi (vagy akár még frissebb) fordításait, kritikus szemmel újraolvasni őket, és ha szükséges, átdolgozni a kevésbé sikerült részeket – ez a folyamat a műfordítás oktatása során is remekül fejlesztheti az elsajátítandó készségeket.

A harmadik, versfordításról szóló fejezet Kappanyos András nagylelegzetű tanulmányával indít. Írásából kiderül, hogyan degradálódott a műfordítás egy magas presztízzsel bíró művészeti tevékenységből az egyik leginkább alulfizetett (más szóval alábecsült) fordítási ággá. A tanulmány fő témája a formahűséghez való hozzáállás, ámbar a kérdés sokrétű bemutatásának és megközelítésének hála számtalan egyéb témát is érint. Noha nem a PETRA-E referenciakeret kritériumai alapján (inkább a festőművészek rajzóráihoz hasonlítja a versfordítás elsajátítását),

mégis számos olyan remek gondolatot oszt meg a versfordítás oktatásának lehetőségeivel kapcsolatban, melyet mindenképpen érdemes megszívlelni a műfordítás tanításának szervezése során.

Molnár Angelika tanulmányában egy műfordítói kurzus tapasztalatait mutatja be két Lev Rubinstein-vers (*A mama ruhát mosott* és *A hatszárnyú szeráf*) fordításán keresztül. Bepillantást enged abba, hogy a versfordításban a formán és az elvont, szimbolikus tartalom túl az intertextualitás is nehezítheti a versfordító dolgát. Bemutatja továbbá, mekkora előnyhöz juttatta a hallgatókat a csoportokban történő munkavégzés, valamint a külső segítség bevonása (aki duplán szerencsés választás volt, hiszen nem pusztán egy anyanyelvi beszélőhöz, hanem egy szakmabeli professzorhoz fordultak) – ez nagyon fontos mozzanat, mivel a kötetben korábban nem igazán esett szó arról, hogy ne féljünk a téma szakértőjéhez fordulni támogatásért, ugyanis meglepően nagyot lendíthet a munkánkon egy specialista véleménye.

A kötet V. Gilbert Edit írásával zárul. Kifejti, hogy a versfordítás mindenképpen „lemondással”, kompromisszummal jár – vagyis a fordítónak döntést kell hoznia, mi az, amit mindenképpen meg szeretne tartani, amikor a célnyelvi közegbe ülteti át a verset: a rímet, a formát, a szemantikai tartalmat stb., de mindet nem lehet. (Kissé a fordítói berkekben is népszerű aforizmára emlékeztet ez az állítás, úgy mint: jó, gyors, olcsó munka – kettőt választhatsz.) Újra előkerül a Pusztai-Varga Ildikó és Hetényi Zsuzsanna kutatásában már említett módszer, azaz a nem minden hallgató által beszélt és értett nyelvek bevonása a műfordítói kurzusba, lévén a nyersfordításból kiindulva születhetnek érdekes és – meglepő módon – helyes észrevételek, javaslatok; ahogy a tanulmány szerzője kiemelte: [ezáltal] „maga a mechanizmus válik láthatóvá”. Megerősítést nyer a műfordítás már korábban ismertett óriási jelentősége, és pedig, hogy nem ismernénk sem Shakespeare, sem Verlaine, sem pedig Tolsztoj műveit csodálatos műfordítóink elhivatott munkája nélkül, ez pedig – mondanunk sem kell – felbecsülhetetlen értékektől fosztaná meg a magyar olvasókat.

Zárszóként kijelenthető, hogy a tanulmányok rendkívül különböző módokon és aspektusokból közelítik meg a fő témát, azaz a műfordítás oktatását. Örvendetes, hogy bár a szerzők közös célért harcolnak, mégis néha egymásnak ellentmondó, de nem összeegyeztethetetlen véleményeket fogalmaznak meg. Abban mindenki egyetért, hogy szükség és igény mutatkozik a műfordítás tanítására a felsőfokú intézményekben, valamint hogy a csoportmunkának mindenképpen pozitív hozzádékai vannak a fordítói készségek fejlesztésének tekintetében. A PETRA-E nagyszerű kiindulópont, így relatíve jól hasznosítható rendszer – már amennyiben nem szentírásként, hanem irányadóként kezeljük egy magasabb cél érdekében, nevezetesen, hogy a műfordítás újra elnyerje méltó helyét, és visszaszerezze valaha volt presztízsét.